

Reštaurovanie a odborná prezentácia portrétov Mikuláša Bánovszkého zo zbierky Stredoslovenskej galérie

Portrét patrí k tradičným žánrom európskeho maliarstva, ktorého funkcia a výrazové prostriedky sa na prelome 19. a 20. storočia postupne menili. Popri reprezentatívnej funkcii, spojenej s prezentáciou spoločenského postavenia, rodovej príslušnosti či profesijného statusu, nadobúdala väčší význam individuálna charakterizácia portrétovaného. Tradičné kompozičné a ikonografické schémy preto pretrvávali, zároveň však pribúdala snaha o civilnejšie a psychologicky presvedčivejšie zachytenie osobnosti. Reprezentatívny portrét zostával dôležitou súčasťou objednávkového maliarstva aj v modernom období, pričom jeho podoba reagovala na meniace sa spoločenské a kultúrne prostredie.

Do tohto širšieho kontextu možno zaradiť aj portrétu tvorbu **Mikuláša Bánovszkého (17. januára 1895, Banská Bystrica – 10. januára 1995, Szentendre)**, maliara, ktorého umelecká dráha je úzko spätá so vznikom a formovaním umeleckého prostredia v Szentendre. Bánovszky absolvoval v roku 1913 štúdium v súkromnej maliarskej škole v Mníchove a od roku 1915 pokračoval na budapeštianskej Képzőművészeti Főiskole. Jeho štúdium prerušila služba počas prvej svetovej vojny; po návrate pokračoval v štúdiu pod vedením Istvána Rétiho. Už počas svojho formovania sa dostal do kontaktu s tradíciou nagybányskej maliarskej školy, ktorá mala významný vplyv na jeho ranú krajinársku tvorbu.

Od roku 1926 pôsobil v Szentendre a patril k zakladajúcim členom tamojšej umeleckej kolónie. V roku 1928 bol zároveň jedným zo zakladateľov Szentendrei Festők Társasága – Spolku maliarov Szentendre. V jeho tvorbe sa postupne stretávali viaceré dobové maliarske tendencie. Rané krajiny vychádzali z plenéristickej tradície Nagybánye, v 30. rokoch sa v jeho tvorbe prejavili aj podnety neoklasicizmu a neskôr sa sústredil na žánrové výjavy, mestské motívy a krajinu. Výraznou súčasťou jeho tvorby však bola aj portrétna maľba, v ktorej sa uplatňoval vecný, pozorovaním založený spôsob podania. V kvalitných portrétnych realizáciách pritom Bánovszky presahoval rámec vonkajšej podobizne a smeroval k psychologickému charakterizácii zobrazovanej osobnosti.

Práve portrétna tvorba predstavovala v období medzi dvoma svetovými vojnami významnú súčasť jeho profesionálnej praxe. Bánovszky zobrazoval predstaviteľov vyššej strednej vrstvy a aristokracie, pričom portrét plnil zároveň reprezentatívnu aj individuálno-charakterizačnú funkciu. Jeho tvorba tak predstavuje zaujímavý príklad pretrvávania tradičného portrétneho žánru v podmienkach moderného maliarstva. Významným príkladom psychologicky prehĺbeného portrétneho prístupu je jeho *Dvojportrét Paizsa Goebela a Barcsaya* z roku 1935, v ktorom sa sústredil nielen na podobu zobrazovaných osobností, ale aj na ich vzájomný vzťah a charakter.

V zbierke Stredoslovenskej galérie sa nachádzajú tri veľkoformátové portréty jednej rodiny od Mikuláša Bánovszkého. Predstavujú reprezentatívny typ portrétnej maľby, v ktorom sa osobná podobizeň spája s prezentáciou spoločenského postavenia portrétovaných. Súčasťou kompozícií je aj heraldický motív, ktorý rozširuje význam diel o rovinu rodovej a spoločenskej identifikácie.

V rámci projektu podporeného z Fondu na podporu umenia (2025 – 2026) Stredoslovenská galéria realizovala reštaurovanie *Portrétu vojaka*, datovaného do prvej polovice 20. storočia, a jeho následnú odbornú prezentáciu verejnosti. Dielo bolo pred reštaurovaním v stave, ktorý si vyžadoval komplexný zásah zameraný na jeho materiálovú stabilizáciu a obnovu čitateľnosti maliarskej vrstvy.

Podľa oblečenia ide o dôstojníka jazdeckta (kavalérie) Rakúsko-Uhorska, konkrétne s najväčšou pravdepodobnosťou od husárov alebo dragúnov, pochádzajúceho z významného šľachtického rodu. Portrét, akoby vznikol ešte počas monarchie a priamo oslavoval službu na fronte v rokoch 1916–1918. To je pri datovaní po roku 1918 problematické. Skôr ide o **portrét bývalého dôstojníka k. u. k. armády - pravdepodobne nadporučíka (Oberleutnant)**, zachyteného v uniformných atribútoch a s vyznamenaniami z obdobia prvej svetovej vojny.

Vyznamenania - na hrudi sú zachytené štyri vyznamenania, ktoré predstavujú najvýraznejšie identifikačné prvky vojenskej kariéry portrétovaného:

- **Vojenská záslužná medaila – Signum Laudis**, udeľovaná za mimoriadne zásluhy a výkony; počas vojny sa nosila na červeno-bielo pruhovanej stuhe používanej aj pri vojnových vyznamenaníach.
- **Tapferkeitsmedaille – Medaila za statočnosť**, ktorej bronzová varianta bola zavedená v roku 1915. Od septembra 1917 mohli byť zlatou a veľkou striebornou triedou vyznamenaní aj dôstojníci.
- **Karl-Truppenkreuz – Karolov vojenský križ**, zavedený cisárom Karolom I. 13. decembra 1916. Bol určený vojakom, ktorí strávili najmenej 12 týždňov na fronte a zúčastnili sa najmenej jednej bitky. Jeho prítomnosť je preto významným dokladom frontovej služby portrétovaného.

- **Marianerkreuz – Mariánsky kríž Nemeckého rádu**, čierno-bielo stuhou viazané vyznamenanie udeľované v rámci Nemeckého rádu; jeho nosenie zároveň poukazuje na príslušnosť k dobovému okruhu šľachtickej a vojenskej elity. Vyznamenanie bolo založené v roku 1871 a jeho udelenie bolo viazané aj na spoločenský status a príslušnosť k rádu.

Súbor vyznamenaní teda potvrdzuje, že portrétovaný muž mal **vojenskú kariéru spojenú s prvou svetovou vojnou a službou v rakúsko-uhorskej armáde**, pričom Karolov vojenský kríž predstavuje konkrétny doklad jeho frontového nasadenia. Nie je však možné iba na základe vyobrazených dekorácií určovať konkrétne bojisko, jednotku či charakter jeho zásluh.

Reštaurátorský proces zahŕňal demontáž obrazu z podrámu, fixovanie maliarskej vrstvy, čistenie averznej a reverznej strany od povrchových depozitov a starých vrstiev laku, odstránenie sekundárnych premalieb a lokálnych podlepení, zabezpečenie poškodených miest a perforácií, zhotovenie pomocného podrámu, dublovanie plátna, glejenie, vyrovnanie nerovností, kriedovanie, tmelenie a retuš. Súčasťou reštaurovania bola aj finálna úprava diela a vypracovanie záverečnej reštaurátorskej dokumentácie.

Pri zásahu bol dôraz kladený na zachovanie originálnych materiálových a maliarskych vrstiev a na uplatnenie postupov zodpovedajúcich súčasným princípom reštaurátorskej praxe. Výsledkom je technicky stabilizované dielo s obnovenou čitateľnosťou maliarskej vrstvy a zvýraznenými výtvarnými a dokumentárnymi kvalitami.

Portrét vojaka zároveň dopĺňa dvojicu portrétov tej istej rodiny – Portrét staršieho muža (O 1547) a Portrét staršej ženy – manželky (O 1548), ktoré boli v predchádzajúcom období takisto komplexne reštaurované vďaka podpore Fondu na podporu umenia. Tieto zásahy umožnili vytvoriť ucelenejší pohľad na celý súbor a porovnať jeho výtvarné, materiálové a ikonografické charakteristiky. Všetky tri diela spája reprezentatívne poňatie portrétovaných, rodinný kontext a prítomnosť heraldického motívu.

Dôležitou súčasťou odborného spracovania súboru bol preto aj **výskum erbu**. Špecializovaný heraldický výskum realizoval doc. PhDr. Frederik Federmayer, PhD. z Katedry archívnicka a muzeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Výskum umožnil zaradiť zobrazený erb do širšieho okruhu uhorských šľachtických rodov. Hoci sa konkrétny rod nepodarilo na základe dostupných podkladov jednoznačne identifikovať, výskum priniesol nové poznatky k historickému a spoločenskému kontextu portrétovaného súboru.

Erb zobrazený na portrétoch tvorí modrý štít so zlatým dvojchvostým levom stojacim na zelenej pažiti. V klenote sa nachádza biely žeriav držiaci v nohe kameň, pričom prikrývadlá sú červeno-zlaté a modro-strieborné. Práve táto nezvyčajná kombinácia heraldických prvkov predstavuje významný identifikačný znak súboru.

Motív **žeriava s kameňom** patrí v heraldike k symbolom bdelosti a ostražitosti (*Vigilantia*), zatiaľ čo lev je tradičným symbolom sily, odvahy a udatnosti. Erb tak možno vnímať nielen ako rodový identifikačný prvok, ale aj ako súčasť reprezentatívneho charakteru portrétov.

V odbornej literatúre a heraldických prameňoch sa podobná erbová kombinácia spája s viacerými šľachtickými rodmi historického Uhorska. **Jednou z hypotetických možností je rod Janovits/Janovics (Janovič), ktorý bol spätý aj s územím Horehronia a Brezna. Táto súvislosť však na základe doterajšieho výskumu nebola jednoznačne potvrdená a zostáva predmetom ďalšieho genealogického a archívneho bádania.**

Vzhľadom na datovanie súboru do **20. rokov 20. storočia** možno zároveň predpokladať, že portréty zachytávajú osobu a rodinné prostredie späté s uhorskou spoločenskou a vojenskou elitou už retrospektívne – po zániku Rakúsko-Uhorska. Zobrazenie erbu, uniformy, vyznamenaní a ďalších reprezentatívnych atribútov tak nadobúda význam dokumentu identity, spoločenského postavenia a rodovej pamäti.

Výsledky reštaurovania a odborného výskumu boli verejnosti predstavené na odbornej prednáške 11. júna 2026 v Stredoslovenskej galérii. Prednášku viedol reštaurátor Mgr. art. Miroslav Slúka, ktorý predstavil jednotlivé etapy reštaurátorského procesu, použité postupy a zistenia získané počas zásahu.

Podujatie bolo určené odbornej aj širokej verejnosti. Jeho cieľom bolo priblížiť proces odborného reštaurovania zbierkového predmetu, upozorniť na význam materiálového a umelecko-historického výskumu a zároveň predstaviť výsledky reštaurovania konkrétneho diela v širšom kontexte tvorby jeho autora a zbierkového fondu Stredoslovenskej galérie.

Projekt tak priniesol nielen konkrétny výsledok v podobe technicky stabilizovaného a odborne spracovaného *Portrétu vojaka*, ale aj rozšírenie poznania o tvorbe Mikuláša Bánovszkého a o historických, výtvarných a spoločenských súvislostiach súboru rodinných portrétov v zbierke Stredoslovenskej galérie. Zreštaurované dielo je pripravené na ďalšie odborné využitie, výstavnú prezentáciu a sprístupnenie verejnosti.

V nadväznosti na verejnú prezentáciu výsledkov reštaurovania a odborného výskumu sa zároveň zvýšil záujem o osobnosť a tvorbu Mikuláša Bánovszkého. V priebehu prezentácie a následnej komunikácie boli Stredoslovenskej galérii sprostredkované informácie o výskyte ďalších diel autora v regióne, minimálne v dvoch prípadoch išlo o portrétny maľby menšieho formátu. Táto skutočnosť predstavuje významný impulz pre ďalšie odborné mapovanie jeho tvorby a jej zastúpenia v regionálnom prostredí.

Získané informácie zároveň otvárajú priestor na systematickejšiu dokumentáciu diel Mikuláša Bánovszkého, ich atribúcie, proveniencie a vzájomných súvislostí. Pre Stredoslovenskú galériu predstavuje tento projekt príležitosť napĺňať jednu z jej odborných funkcií – nielen spravovať a interpretovať vlastný zbierkový fond, ale aktívne prispievať aj k dokumentovaniu umeleckej produkcie spätnej s regiónom a k identifikácii diel, ktoré môžu rozšíriť poznanie o jeho umelekohistorickom kontexte. V prípade Bánovszkého je tento aspekt osobitne významný vzhľadom na jeho väzbu na Banskú Bystricu a na skutočnosť, že jeho tvorba presahuje hranice regionálneho umeleckého prostredia a je súčasťou širšieho stredoeurópskeho kontextu.

Verejná prezentácia tak nebola iba sprostredkovaním výsledkov reštaurátorského zásahu, ale stala sa aj podnetom pre ďalšiu odbornú komunikáciu, identifikáciu dosiaľ nedokumentovaných diel a rozširovanie poznatkovej základne o autorovi. Projekt tým získal presah od samotnej ochrany konkrétneho zbierkového predmetu k širšiemu procesu odborného výskumu, dokumentácie a interpretácie umeleckého dedičstva regiónu.

Reštaurátor: Mgr. art. Miroslav Slúka

Odborná spolupráca pri identifikácii erbů: doc. PhDr. Frederik Federmayer, PhD., Katedra archívničtva a muzeológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Odborná spolupráca: Mgr. Miloslava Borošová Michalcová, PhD.

Termín realizácie projektu: september 2025 – jún 2026

Termín odbornej prednášky: 11. júna 2026 o 17:00 hod.

Miesto: Stredoslovenská galéria, Banská Bystrica

Projekt bol realizovaný s finančnou podporou Fondu na podporu umenia vo výške 4 000 eur, čo predstavovalo 60,24 % z celkových oprávnených nákladov na reštaurovanie vo výške 6 640 eur. Zvyšná časť nákladov bola zabezpečená zo zdrojov Stredoslovenskej galérie so zriaďovateľskou podporou Banskobystrického samosprávneho kraja.

**Stredoslovenská
galéria**

S FINANČNOU PODPOROU
BANSKOBYSSTRICKÉHO
SAMOSPRÁVNEHO KRAJA

u. fond
na podporu
umenia